

Jos kasvattajat tekevät velvollisuutensa, silloin kasvaa uusi sukupolvi, joka johdonmukaisesti tekee ainoastaan sen, mikä on siveellisyyden vaatimus, eikä ihmispelosta poikkea syrjä- ja harhateille, joka seisoo lujana elämän myrskyissä, nojautuen velvollisuuteensa — se on kaikkien turva kovimpinakin aikoina.

Pää pystyyn vaan!
Sä olet mies, et halpa mato maan!
Mi kohtaakin, ei saa se suo sortaa,
Ei saa se sortaa, saa ei maahan murtaa.
Pää pystyyn vaan!

Päivälehti, 26. 9. 1900.

Sosialismi ja determinismi.

ONKO IHMISELLÄ VAPAA TAHTO?

Sangen vaikea ja pulmallinen kysymys, josta ihmiskunnan terävimmät älyniekat ovat riidelleet jo satoja vuosia. Ovathan muutamat oppineet väittäneet, että se on kerrassaan ratkaisematon, ainakin tieteen nykyisellä kannalla. Vaikeus johtuu pääasiallisesti siitä, että sielullisten ilmiöitten tutkiminen ja selittäminen ei ole helppo, havaintojen tekeminen tällä alalla hyvinkin mutkallinen ja vielä mutkallisempi *kaikkien* sisällisten vaikuttimien eli motiivien selville saaminen, joista ihmistahdon muodostuminen riippuu. Kuuluissa luonnontutkija Du Bois-Reymond lausui, kun oli kysymys ihmisen sisimmän aivotoiminnan valaisemisesta tieteen kautta, tunnetun lentosanansa "ignorabimus" (emme tule sitä milloinkaan tietämään) ja tosiaankin vielä tänä päivänä on tämä ihmisen henkisen toiminnan salaisin pääahjo jotenkin tuntematon alue. Juuri tämä tosiasia vaikuttaa suuresti sen kysymyksen ratkaisuun, onko ihmisellä va-

paa tahto vai eikö hänellä sitä ole. Paljon vaikeuksia tuottaa kysymykselle sekin seikka, ettei aina toinen samalla asialla ymmärrä samaa kuin toinen. — Leibniz käsittää esim. vapaaksi tahdoksi sen tahdon, joka välttämättömyyden pakolla johtuu jokaisen ihmisen omituisesta luonteesta ja Kant, toinen suuri filosofi, katsoo niinkään välttämättömyydeksi ainoastaan ulkonaisista olosuhteista johtuvan välttämättömyyden. Samoin sekoitetaan usein, kuten Schopenhauer huomauttaa, ihmisen vapaa, s. o. ulkonaisista oloista vapaa *toiminta* ja hänen muka motiiveista vapaa *tahtonsa* toisiinsa.

Ihmistahdon vapauden suhteen jakautuvat tieteelliset tutkijat kahteen suureen pääryhmään. Toiset väittävät, että ihmisellä on vapaa tahto, toiset, ettei ihmisen tahto ole kuin näennäisesti vapaa. Edellisiä kutsutaan indeterministeiksi, jälkimmäisiä deterministeiksi. Vapaalla tahdolla ymmärretään oikeastaan sitä tahdon tilaa, että se voi huolimatta olosuhteista ja vaikuttimista päättää joko niin tai näin aivan mielivaltaisesti, tietysti kuitenkin aina mahdollisuuden rajojen sisäpuolella. Ihminen voisi tämän mielipiteen mukaan syyttää tahtoa jotakin yhtä hyvin kuin sen vastakohtaa; ihminen olisi täydellinen itsevaltiias tahdon suhteen niissä muodollisissa oloissa, joissa hän elää; hän voisi mahdollisuuksien keskellä vaan, kuten jumala, sanoa: minä tahdon. Tämöistä indeterminismia ei enää kannata kukaan tieteen kannalla seisova tutkija, ainoastaan muutamat teologit. Aivan oikein on jo Herbart, uudemman kasvatustieteen perustaja, huomauttanut, että semmoiselle pohjalle on mahdoton mitään varsinaista kasvatusta perustaa, sillä, jos tahto kaikesta opista ja opastuksesta huolimatta aivan esteettömästi ja *mielivaltaisesti* milloin hyvänsä voi tahtoa mitä tahansa mahdollisuuden rajojen sisällä, ei maksa vaivaa mitään opetusta ja kasvatusta ihmiselle antaa eikä mitään siveellistä ohjausta yleensä, sillä jos siveysoppi jotain vaikuttaisi, ei ihmistahto enään olisikaan vaikutuksenalaisuutta vailla. Niin ollen ei myöskään voisi luottaa vähääkään kenenkään tunnetun henkilön luonteeseen ja karakteriominaisuuksiin.

siin. Tämmöisen tahdon omistaja ei oikeastaan ole muuta kuin mielipuoli. Schopenhauer tekee siitä sangen sattuvasti pilkkaa seuraavassa otaksumassa. "Kello on kuusi illalla, päivätyö on päättynyt. Voin nyt mennä kävelemään, tahi voin mennä klupiin; voin myöskin nousta torniin katsomaan auringon laskemista; voin myöskin mennä teatteriin; voin niinikään käydä sen tai sen ystävän luona; niin voinhan pujahtaa kaupungista pois tulematta milloinkaan takaisin. Kaikki tämä riippuu yksinomaan minusta, siihen minulla on täydellinen vapaus, en tee kuitenkaan mitään kaikesta tuosta, vaan menen yhtä vapaaehtoisesti kotiin vaimoni luo. Tämä on aivan kuin vesi sanoisi: minä voin kohota korkeiksi aalloiksi (kyllä, meressä ja myrskyssä), voin juosten virtailla eteenpäin (tietysti: virran uomassa), voin kuo-huen ja vaahdoten syöstä alas (luonnollisesti: vedenputouksessa), voin vapaasti suihkuna nousta ilmaan (niin kai: suihkulähteessä), voin kiehua ja muuttua vesihöyryksi (aivan oikein: + 100 pykälässä C.), en tee kuitenkaan mitään kaikesta tuosta, vaan jään vapaaehtoisesti levollisena ja selvänä päälyvään lammikoon."

Johdonmukaisen indeterminismin järjettömyys on pakottanut sen alkuperäisiä kannattajia hiukan peräytymään. He kyllä myöntävät, että useat motiivit vaikuttavat asiaa punnittaessa toiseen tai toiseen suuntaan, mutta viimeisen ratkaisevan päätöksen toimittaa kuitenkin "vapaa tahto" ilman sivuvaikutuksia. Paljon paremmaksi ei asia silti muutu. *Perusteettomastihan* tahto silloinkin ratkaisee. Ja jos loppupäätökseen taas esim. joku siveyslain määräys vaikuttaa, silloin ei tahto enää ole vapaa, vaan tästä motiivista riippuva. Asia ei siitäkään parane, että, kuten Kant, aivan perusteettomasti otaksuu, että ihminen yliluonnollisena olentona tarvitsee tahdonvapautta n. s. postulaattina siveellisyyden ylläpitämiseksi. Tämmöinen todistelu, "argumentatio ex posteriore", ei tepsy sille, joka selittää siveellisyyden ja omantunnon kehittyneen aivan luonnollisella eikä yliluonnollisella tavalla eikä myöskään näin ollen luule niiden tarvitsevan tämmöistä pönkittämistä.

Melkein kaikki etevimmät ajattelijat, ainakin Saksassa ja Englannissa uudemmalla ajalla ovat sen takia n. s. deterministejä: eivät myönnä, että ihmisellä on niin sanottu "vapaa" tahto. Tämän suunnan varsinainen perustaja oli juutalainen Baruch Spinoza, jota ehkä voi sanoa, Kantista huolimatta, tähänastisen kehityksen suurimmaksi ajattelijaksi. Hän karsi filosoofisesta ajattelemisesta tykkänään pois kaiken satunnaisuuden ja kohotti kausaliteetin, tarkan syy- ja seurausaatteen sekä luonnossa että ihmisen tahdossa järkähtämättömäksi laiksi. Saman on m. m. Schopenhauer lausunut väitteessään: "Kaikki, mikä tapahtuu, suurimmasta pienimpään asti, on välttämätöntä". Sattumukseksi sanotaan siis sitä, jota emme vielä voi selittää. Vaikka tiede ei kaikessa, mikä koskee ympäröivää luontoa, vielä voi epäilemättömästi toteen näyttää kausaliteettilakia, ei enää juuri kukaan huomioonotettava henkilö epäile sen pätevyyttä. Ja ihmistahdonkin alalla rupeavat yhä useammat, kuten jo huomautettiin, "kummastelemaan", käyttäkseni Herbartin sanoja, "että ihmistahdon vapauden puolustajat, huolimatta kaikista vastaväitteistä, jotka he tuntevat, yhä vaan koettavat luulotella itsellensä sen oikeutta".

Mutta vaikka siis aivan yleisesti ajattelijain kesken kielletään tahdon vapaus, ovat nämä jakautuneet kahteen ryhmään, toiset kannattavat n. s. mekaanista (koneellista) determinismia, toiset taas psykologista (sielutieteellistä). Molemmat ovat siis yksimielisiä siinä, että kaiken täytyy niin olla ja tapahtua kuin se on ja tapahtuu ja että inhimillisellä tahdolla aina on syitä, edellytyksiä ja myöskin seurauksia — siis ei ole myöskään olemassa järkähtämättömiä kohtalon määräyksiä, mutta toiset deterministit väittävät, nojautuen filosoofiseen materialismiin, että ihmisen tahto yksinomaan ja suoranaisesti riippuu koneellisesta kausaliteetista, ulkonaisista vaikuttimista, että ihminen tahtonsakin puolesta on kone, jonka käynti, kuten kaikki muukin olemuksessa, riippuu suorastaan järkähtämättömistä luonnonlaeista. Tähän viittaa muka se hämmästyttävä säännöl-

lisyys ja riippuvaisuus ulkonaisista olosuhteista, joka ilmestyy siveellisissäkin ilmiöissä ja jotka eivät suinkaan näy todistavan mitään indeterminististä vapaata tahtoa. Toiset deterministit taas arvelevat, että pohjana kyllä ovat koneelliset luonnolait, mutta nämä ovat synnyttäneet olojen pakosta hyvin suuressa määrässä jonkunlaisen siveellisenkin "ylärakennuksen" — aivan niinkuin Engels näytti toteen materialistisesta historiankatsannosta — ja tämä siveellinen ylärakennus vaikuttaa sitte ainakin yhtä paljon ja edistyneemmissä ihmisissä paljon enemmänkin kuin varsinaiset koneelliset luonnolait. Nykyään ollaan ymmärtävissä piireissä jotenkin yksimielisiä siitä, että siveellisyys ja siveysoppi on jotakin vähitellen kehittyntä, ja yhä enemmän pääsee se mielipide vallalle, että siveysoppi on *pakosta* kehittynyt ihmisten yhteiselämässä: omatunto ja lait ovat syntyneet siten, että paha teko ensin herätti yksityisen koston ja kun sitte heimo ja yhteiskunta käytännöllisistä syistä otti koston rangaistuksen nimellä huostaansa, muodostui joitakuita siveellisiä käskyjä, jotka osaksi pääsivät lakikokoelmaan, mutta suuremmaksi osaksi ihmisten tietoisuuteen, josta siten luonnollisesti johtui ihmisen n. s. omatunto s. o. tietoisuus siitä, minkä silloinen aika siveellisessä suhteessa, pienemmällä eri sivistysasteista riippuvilla muodostuksilla eri henkilöissä, on oikeaksi julistanut.

Tämä jälkimäinen eli n. s. psykologinen determinismi otaksuu siis, että ihmisellä on relatiivinen vapaus: hänen tahtonsa on kyllä *aina* motiveerattu ja välttämätön, riippuva joistakin vaikuttimista, joko suorastaan ulkonaisista tahi ylärakennuksen siveellisistä motiiveista; mutta hänen tahdonvapautensa kohoaa, s. o. hän vapautuu puhtaasti ulkonaisista, koneellisista vaikuttimista, mitä enemmän hänen riippuvaisuutensa ulkonaisista oloista supistuu, mitä tulee toimeentuloon, terveyteen, sivistykseen, älykkäisyyteen ja luonteenomaisuuteen. Mitä korkeammalle ihminen taloudellisesti ja henkisesti kohoaa, sitä kykenevämmäksi hän käy vastustamaan sitä vaikutusta, joka häneen on tullut perinnöllisyydestä ja

milieu'sta eli ulkonaisista olosuhteista, ja joka muuten on sangan mahtava. Psykologinen determinismi siis on sitä mieltä, että ihmisen tahto riippuu niistä tunteista ja mielteistä (mielikuvista), jotka ulkonaiset esineet ja olot ihmisessä vaikuttavat, erilaisesti eri ihmisissä, mutta että riippuvaisuus sisällisistä, tosin alkuansa ulkonaisista johtuvista vaikuttimista kasvaa, mitä korkeammalle yli luonnontarpeitten ja ulkonaisen milieu'n ihminen olosuhteitten, etupäässä taloudellisten, pakosta kohoaa. Jokainen sosialidemokraatti huomaa heti, että tämä psykologinen determinismi aivan mainiosti sopii yhteen koko Marxin ja Engelsin järjestelmän kanssa. Ja sen tähden on merkille pantavaa, että porvarillinenkin filosofia edistyneemmässä muodossaan yhä enemmän, samoin kuin porvarillinen historiiankäsitely sekin edistyneemmällä asteellaan (vert. esim. Lamprechtin kantaa), tukee sitä nerokasta ja laajalle tähtäävää oppijärjestelmää, jonka Marx ja Engels loivat, vaikka edellinen, porvariston, ei suinkaan ole sama kuin tämä; päinvastoin porvarilliset tutkijat kynsin hampain yleensä koettavat keinotekoisella tavalla pönkittää molemmilla aloilla, filosoofisella ja historiallisella, porvarillisia olosuhteita.

Mitä hienommiksi, mitä henkisemmiksi tahdon siteet muuttuvat, s. o. mitä mutkaisemmiksi vaikuttimien ja seurauksien suhteet ihmistahdon ilmentymuodoissa käyvät, sitä vapaammalta tuntuu ihmisen tahto. Tämä käypi useammin niin pitkälle, ettei ihminen yhtään huomaakaan mitään riippuvaisuutta, vaan luulottelee itselensä, että hänen tahtonsa on aivan "vapaa", kaikista vaikuttimista riippumaton, ainakin viimeisessä päätöstilaisuudessa.

Mutta, jos tahdon vapaus poistetaan, eikö sitte tuo ihmisen siveellinen edesvastuuntunne häviä, toisin sanoen, eihän silloin voi vetää ihmistä edesvastuuseen pahasta teosta, kun hänen tekonsa on katsottava "*välttämättömäksi*"? Vaikka kyllä muutamat deterministit ovat koettaneet sittekin puolustaa ihmisen edesvastuuta teoistaan, ei se minun käsitykseni mukaan ole loogillisesti mahdollista. Mutta tästä edesvastuuttomuudesta

ei suinkaan tarvitse seurata, että kaikki n. s. pahat teot ovat jätettävät rankaisematta. Päinvastoin. Rankaisemiseen on kaksikin sangen pätevää syytä. Ensiksikin voi nykyinen yhteiskunta katsoa rangaistuksen välttämättömäksi itsesuojelemisen takia ja toiseksi on rangaistuksen tarkoituksena vaikuttaa yhteiskunnan jäsenten tahtoon niin, että yhä vähemmin rikkomisia syntyy. Rangaistustenkin kautta kasvaa siis tuo "ylärakennus" siveellisyyden motiivit lisääntyvät joka ihmisessä.

Mutta yksi sangen tärkeä seuraus on ollut deterministisestä maailmankäsityksestä rikosopin rangaistusjärjestelmän alalla. Se on pakoittanut rankaisijaa tarkimmin tutkimaan rikkojan rikoksen motiiveja, katsomaan, mitkä vaikuttimet ovat saattaneet hänet tuohon siveellisyyden syrjäyttämiseen, ja siten olemme nykyään tulleet esim. siihen, ettei esim. mikään jury ulkomailla, niinkuin meidän tuomarimme, *lakikirjan nojalla* tuomitse kuritushuoneeseen ihmistä, joka nälkään kuolemaisillaan kolmannen kerran *varastaa* leivän, vaan tällöinen rikkoja epäilemättä aina *vapautetaan*. Lyhyesti sanoen rikosopin käsitys on paljon syventynyt, rikosoppi on niin sanoakseni sosiaalipoliittisesti kasvatettu: rikoksen syyt, tavallisesti taloudelliset, otetaan etupäässä punnittaviksi ja ratkaisuun vaikuttaviksi eikä itse teko. Ja täten olemme me taas keskellä sosiaalista toimintaa ja sosialismia. Paheen ilmiöitä ei poisteta oleellisesti rangaistuksilla vaikka nämä toistaiseksi voivat olla tarpeen yllä mainituista syistä; vaan siten, että ihmisten ympäristö (*milieu*) kohotetaan, *etupäässä taloudellisella alalla, joka on kaiken pohja ja perustus*. Alempien kansankerrosten tila on siis kohotettava, riippuvaisuus siten ulkonaisista olosuhteista vähennettävä, ja ihmisten tahto kulkee silloin yhä enemmän aivan luonnollisesti hyveen tiellä. Tämä ei suinkaan ole kapitalismin tukemista, joka juuri sekä ylemmissä että alemmissä piireissä kasvattaa rikollisuutta, vaan se on sosialismin edistämistä, joka kaikille ihmisille luopi suotuisan ympäristön, "milieun", vähitellen puhdistaa ihmiskunnan perinnöllisyyden vitseuksista ja siten synnyttää maan päällä hyvän, mutta

ei milloinkaan "vapaata" tahtoa. "In hoc signo vinces", tässä merkissä tulet sinä, ihmiskunta, voittamaan; siunattu olkoon se päivä, jolloin tämä voitto toteutuu yli koko avaran maanpiirin, tuottaen "hyvää tahtoa" ainakin tuleville sukupolville, kun me jo olemme piiloutuneet maan poveen.*)

Työväen Joululehti 1908.

Sosialismi ja sivistyspyrinnöt.

SIVISTYS JA KÖYHÄLISTÖN VOIMA

On erittäin merkillinen piirre, että, mitä korkeammalle työväestön, köyhälistön merkitys viime vuosisadan kuluessa on noussut, sitä enemmän on sama köyhälistö ruvennut *itse* vaatimaan tilaisuutta sivistyksenhankintaan ja kun ensin sitä ei ylempien kansankerrosten puolelta tahdottu antaa, ryhtyi se itse sivistyslaitoksia itsellensä perustamaan. Näin on ollut asianlaita Englannissa, jossa alussa johtavat kansankerrokset eivät välittäneet

*) Vert. tämän kirjotuksen jälkeen ilmestynyttä, erinomaisesta kuuluisan prof. C. F. Lipps'in kirjaa "Das problem der Willensfreiheit". Suomennan tästä teoksesta ainoastaan pari palkkaa. "Ajattelevina ihmisinä olemme inhimillisen toiminnan täydellisestä syysuhteisuudesta vakuutetut. Olemme sentähden taipuvaisia pitämään ihmisen tekoa yhtä määrättyinä ja välttämättömänä kuin jok'ainoata muuta tapahtumaa luonnossa. Mutta määränalaisuutta ja välttämättömyyttä me emme mennessyytensä alaisessa ihmisessä voi todeksi näyttää. Me olemme kyllä vakuutetut, että ihminen on tykkäänään ulkonalsten vaikutusten alainen, hänessä uinullevan hänen persoonallisuuttaan määrällisen entisyytensä takia. Mutta meidän täytyy myöntää, että toiminnan määränalaisuutta ja välttämättömyyttä ei ole todistettavissa aina joka pikkuselkkaan asti. Ja tämä näkyvässä olevan määränalaisuuden puutteessa pakosta jälle jäävä epämääräisyys on syynä siihen, että me lapsen tavoin otaksumme semmosen tahdon löytyvän, joka on itsestään siis täydellisesti vapaa, tuottaa ratkaisun, joka ei vielä riittävästi perustu toimimaan meidän tajuamaan syysuhteisuuteen."... "Me vapaudumme siitä ajatuksesta, että meidän tekomme olisil voinut toisin tapahtua. Ja tämä vapautus... viepi meidät vaatimattomaan alistumiseen sen elämänyhteyden kokonaisuuteen, johon me kuulumme ja koko maailmantoiminnan kaikkilyhteyteen."